

16. Карпенко Ю. Имя собственное в художественной литературе // *Научные доклады высшей школы. Филолог. науки.* – М.: Высшая школа, 1986. – № 4 (154). – С. 34–40.
17. Карпенко Ю. Літературна ономастика: Зб. статей / Відп. ред. М. Зубов. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с.
18. Катрій Ю. Пізнай свій обряд! Літургійний Рік Католицької Церкви. – Нью-Йорк–Рим: Вид-во оо. Василян, 1982. – Ч. I, 2 вид. – 493 с.
19. Колесник Н. Особові імена в українських народних обрядових піснях: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Тернопіль: Вид-во “Рута” ЧДУ, 1998. – 22 с.
20. Наєнко М. Про помежів'я літератури і паралітератури // *Літ. Україна.* – 2011. – 10 лют. – С. 7, 14.
21. Порпуліт О. Міфологічний простір чарівної казки: безумовні та ймовірні міфони́ми // *Записки з ономастики: Зб. наук. праць.* – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 1. – С. 70–78.
22. Селянський Я. В країні мольфарів [електр. ресурс] // *Трибуна.* – Режим доступу до журн.: <http://www.tribuna.org.ua/articles.php?id=30Zhtvfctk>
23. Скритник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В. Русанівського. – К.: Наук. думка, 2005. – 334 с. – 3 вид., випр.
24. Смольницька О. “Тотем скальних соколів” Віри Вовк як приклад українського магічного реалізму [Рец. на: *Вовк Віра. Тотем скальних соколів. Ріо-де-Жанейро–Львів, БаК, 2010*] // *Слово і Час.* – 2010. – № 12. – С. 105–109.
25. Сунейманская А. Общая теория имени собственного / Отв. ред. А. Реформатский. – М.: Наука. – 366 с.
26. Ткаченко Т. Феномен жіночого письма в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ століття. – К.: КиМУ, 2008. – 256 с.
27. Трійняк І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
28. Тьнянов Ю. Поэтика. История литературы. Кино / Подгот. изд. и коммент. Е. Тоддеса, А. Чудакова, М. Чудаковой. – М.: Наука, 1977. – 574 с.
29. Фонякова О. Имя собственное в художественном тексте: Учебн. пособие. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
30. Хлисту́н І. Власна назва в українській поезії II пол. ХХ ст. (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К.: РВЦ “Софія”, 2006. – 22 с.
31. Шевчук Вал. Проза Віри Вовк [передм.] // *Вовк Віра. Проза.* – К.: Родовід, 2001. – С. 5–24.

Отримано 15 липня 2011 р.

м. Київ

Тетяна Сушкевич

УДК 821.161.2.0

НАРАТИВНА МОДЕЛЬ РОМАНУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО “ПЕРВОМІСТ”

У статті розглядаються особливості наративної моделі роману П. Загребельного “Первоміст”. Досліджується вплив наративної моделі на організацію тексту роману: лінеаризований наратив “завдає” порядок повідомлення про події сюжету; дистанція між історією та оповіддю суб’єктивізує нарацію; гетеродієгетичний наратор урівноважує її об’єктивність; через різні види фокалізації передається історія мосту й персонажів у різних ракурсах.

Ключові слова: наративна модель, наратив, дистанція, фокалізація, наратор, композиційний прийом.

Tetiana Sushkevych. The Narrativ Model of P. Zagrebelny's Novel “Pervomist”

In the article the features of narrativ model of P. Zagrebelny's novel “Pervomist” are examined. The narrativ modal influence on the organization of the text of the novel is probed: “linearization” narrativ “directs” the order by information about subjective events; the distance between the story and narration subjectivies the last one; heterodijegetic narrator balances its objectivism; bridge's and herous' story is given from different views for the sake of different types of focalization.

Keywords: narrativ model, narrativ, distance, focalization, narrator, compositional device.

“У циклі романів Павла Загребельного про Київську Русь, – стверджує В. Сікорська, – “Первоміст” вирізняється своєю архітектонікою, художніми особливостями і, безперечно, лексичним забарвленням” [7, 268]. Твір привертає увагу пригодницько-філософським пафосом на історичній основі. Важливо зазначити, що цей роман, а також історична проза письменника в цілому були

популярним об'єктом дослідження у 1980-х рр. [2; 12]. Сучасні розвідки висвітлюють питання характеристики образів “Первомосту” [8], особливостей символів у його часопросторі [7], культурософської проблематики твору [14], теоретичної моделі історичної нарації тексту [1]. На сьогодні композиція “Первомосту” із залученням методів наратологічного аналізу досліджена недостатньо й потребує реінтерпретації. Спробуємо визначити специфіку наративної моделі “Первомосту” П. Загребельного та її ролі в компонуванні роману.

В. Халізеєв зазначає, що “суттєву грань побудови творів становить співвіднесеність і зміна носіїв мовлення, а також ракурсів бачення ними оточення й самих себе” [13, 272]. Тому наративна стратегія, використана у творі, виступає одним із прийомів його компонування, дослідження якого в “Первомості” П. Загребельного спонукає звернутися до напрацьованих наратологічних студій.

У наратології розмежовують поняття історії та оповіді про неї або дієгезису й екзигезису (Ж. Женетт), оповідального та оповідного “я” (В. Шмідт), опису та оповіді (Ц. Тодоров), референтної і комунікативної події (В. Тюпа). Саме друге поняття з усіх наведених пар тверджень становить інтерес щодо композиційних особливостей роману П. Загребельного.

Ц. Тодоров і В. Шмідт указують на два принципи організації оповіді в художніх текстах, за якими реалізується позиція наратора, його погляд на зображену історію, – це лінеаризація й перестановка [15, 178] чи послідовний рух і трансформація опису в оповідь [9, 44]. Під час дослідження побудови твору за названими принципами, на думку В. Тюпи, важливий його поділ не на абзаци, строфи, розділи, а на фрагменти з різними адресатами і / або способами мовлення, бо так можна виявити “різномірні інстанції наративного твору” й “не зачіпати власне донесеної до читача історії, яку становить низка подій” [10, 305]. Такий підхід дозволяє з'ясувати специфіку побудови елементів двох рівнів, за Ж. Женеттом, дистанції та перспективи.

Оскільки об'єкт цього дослідження – історичний роман, то дистанція між нарацією та зображеною історією в “Первомості” постає специфічним питанням, бо автори історичних романів, щоб досягнути ефекту істинності історичних подій, у певний спосіб їх моделюють. Водночас вагому роль відіграє визначення типу наратора, який указує на суб'єктивність / об'єктивність наративу.

Перспектива, з якої ведеться історичний наратив, передбачає певний відбір історичних подій, їх ознак, просторово-часових і ціннісних зв'язків. Через них увага адресата оповіді зосереджується на цих подіях. Такий відбір означається як фокалізація (Ж. Женетт) або “точка зору” (Б. Успенський). Фокалізація – це спосіб “вербалізованого” оформлення подій у художньому тексті, що також належить до явищ композиції. Отже, наративну модель “Первомосту” П. Загребельного складають принципи організації історичного наративу, особливості дистанції та фокалізації в ньому як композиційний прийом.

Події в “Первомості” розгортаються за принципом лінеаризації. У хронологічній послідовності подається історичний етап від спорудження мосту через Дніпро (кінець XII ст.) до його зруйнування (XIII ст.). Важливо зазначити, що будівництво мосту у творі передує сюжетній дії, на відміну від його знищення, котре відбувається в межах сюжету. За визначенням самого П. Загребельного, так у “Первомості” він створив “розповідь про долю одної з найперших, висловлюючись по-сучасному, інженерних споруд, про її вплив на тогочасне мислення, про ставлення до неї тогочасного люду” [5, 456]. Так, на початку твору у формі спадної градації спостерігаємо опис місця подій (від зображення землі, яка “не знала жодного мосту з каменю”, до Мостища і його жителів).

У фіналі розповідь уповільнюється, події ніби “інсценізуються” перед читачем.

В. Шмідт констатує, що “лінеаризація завжди передбачає зміщення часової точки зору. Наратор повертається від досягнутого пункту на часовій осі до більш раннього пункту для того, щоби розповісти події, котрі трапилися одночасно з попередньо розказаними. Таке переміщення зазвичай пов’язане зі зміною просторової точки зору” [15, 178-179]. Наратор “Первомосту” протягом більшої частини твору почергово оповідає про поневіряння Маркерія й події в Мостищі за його відсутності.

Незважаючи на хронологічну організацію наративу, в романі П. Загребельного спостерігаємо наявність анахроній, які ретардують сюжетну дію. Більшість аналепсисів у тексті зовнішні (відбулися до сюжетних подій) і передають експозиційну інформацію. Так дізнаємося про минуле Німого до життя в Мостищі, про походження імені Маркерія у зв’язку з подіями битви на Калці, про долю інших мостищан. Пролепсиси – внутрішні, тому створюють інтригу в ході сюжету. Наприклад: “Й ось тут доведеться вводити в життя Німого жінку нову, і знову це буде справа, може, болісна й тяжка, але правдивість цієї розповіді не дозволяє ухилитися від того, що сталося” [6, 482-483]; “Тут, мабуть, настав час розкрити принагідно одну Положаєву таємницю” [6, 449].

У “Первомості” дистанція між наративом та історією змінна. Щоб надати зображуваним подіям історично достовірного характеру, наратор підкріплює їх свідченнями з літописів: “Літописець записав коротко: “Того же літа (6625) устрої мост через Дніпр Володимир” [6, 434]; “Літописець, не маючи сили погамувати дрож у руці, гірко скаржився під знаком літа шість тисяч сімсот тридцять першого від сотворіння світу: “Се лютая година наступила. Уже бязе божьяго гневу не противитися: недоумение бо и грозу, и страх, и трепет наведе на ны за прегрешения наша. Придоша языка незнаемая, безбожные моавитяне, рекомые татары” [6, 489].

П. Загребельний, створюючи історичний наратив у романі, використовує не тільки щойно розглянутий “цитатний дискурс” (Ж. Женетт), а й удається до транспонованого дискурсу, який через більший рівень художності дещо віддаляє історичні події від оповіді про них, але надає їй імовірнісного характеру. Персонажі “Первомосту” розповідають про історичні події, свідками яких були самі: “Шкрябали ложки об котелик, а Кирик згадував, як варилося в Київській лаврі миро для всіх руських церков і монастирів, варилося раз у рік, у великій урочистості, в срібному котлові великому, в який закладувано маслинову олію, виноградне вино біле...” [6, 545]. Вони висловлюють свої припущення щодо сюжетних подій, які ґрунтуються на історичних: “Та минули дні за днями, а Воєвода затаєно мовчав. <...> Були й такі (мостищани. – Т. С.), що пояснювали все тою колотнечею, яка точилася останні роки коло Києва. Почалося зненацька і безпричинно, як починалося завжди. Десять років по смерті Всеволода Чемного просидів на київському столі Володимир...” [6, 577-578]. Так історія вводиться в наратив.

Однак в основному в романі “Первоміст” оповідь наративізована. Наратор переказує сюжетні події, поєднуючи їх з історичними. Тому, за М. Слабошпицьким, можемо констатувати, що “у “найнеісторичнішому” романі, створеному бурхливою фантазією письменника на основі одного лише рядка з літопису про будівництво мосту через Дніпро, всі, без винятку, персонажі не є документально конкретними. Але від цього вони не перестають бути людьми з Історії” [8, 59]. Через наративізований дискурс переважає суб’єктивний погляд оповідача на історію, проте лише в екзигезисі. В авторських відступах,

пов'язаних переважно з історичним минулим, він посідає нейтральну позицію й передає історичну інформацію узагальнено.

Урівноважує рівень суб'єктивності наративу в "Первомості" гетеродісгетичний наратор. Цей тип наратора надає оповіді об'єктивного характеру. Дистанційні зміни оповіді вказують на те, що в тексті "Первомосту" нарація переходить із зовнішньої перспективи на внутрішню. Авторська гра зі змінністю точок зору відбивається на трактуванні композиції твору. Адже гетеродісгетичний наратор організовує всі види дискурсу в романі, передбачені дистанцією між історією та оповіддю, обрамлює кожен епізод і весь текст. Епізоди твору починаються розповіддю наратора, у якій домінує загальна позиція. У ході розгортання самого епізоду розповідач займає позицію персонажів, і зображене сприймається в деталях. На початку і в кінці роману подано масштабний опис простору з перспективи "пташиного польоту", тобто всеохопний опис подій: "...Усі мости в цій землі були дерев'яні, через що людям заходило – мандрівникам, завойовникам, апостолам або й пройдисвітам здавалося, ніби тут і зовсім немає мостів, ніби лежить ця земля в неприступності й непрохідності, мов од сотворіння світу" [6, 433]; "...Бо все тепер було втрачене в погнобленні; їхня весела колись зелена земля і їхні незглибимі пуці, їхні теплі ріки з найбільшою з-поміж них Дніпром, і їхні багаті городи з найсвятішим над ними – Києвом..." [6, 675]. Відносно романного сюжету в наведених прикладах позиція наратора зовнішня, тоді як у сюжетних подіях – внутрішня. Отже, всеохопна точка зору обрамлює сюжет "Первомосту" і слугує для реципієнта своєрідним переходом від зовнішнього світу до внутрішніх подій художнього твору.

У романі П. Загребельного репрезентовані всі три типи фокалізації. Переважає нефокалізована оповідь, котра використовується при узагальненні зображеного. Під час деталізації подій спостерігаємо зовнішню фокалізацію. Нульова фокалізація прикметніша для експозиції, зав'язки й позасюжетних елементів "Первомосту", хоча, як і зовнішня, трапляється у фінальних епізодах. Наприклад, нульова фокалізація: "...Як тільки перебрався, втікаючи до Києва від нещастя, останній каліка і перебіг слідом за ним найшолудивіший пес, <...> цей міст уже не надавався ні до чого, він заперечував тепер сам себе, перетворився на ворожість і прокляття для того берега, на якому стояв у золотій своїй пишноті великий Київ, але передусім прокляттям ставав міст для людей, що володіли ним так довго й упевнено, оберігали його й доглядали..." [6, 671]. Фокалізація переходить у зовнішню: "Таким був останній ранок на мосту у мостищан. Сірий туман важко лежав над рікою, гнітив міст і жменьку людей на ньому, туман пролягав поміж останніми охоронцями мосту і мостищанами, які вийшли до передмостових валів, щоб здійснити остаточне й неухильне" [6, 672].

Внутрішня фокалізація становить собою поєднання позицій наратора й персонажа. Це може диктуватися особливостями образу персонажа, зокрема Німого. Його позиція впродовж усього твору виражається через оповідача: "Німий чомусь свято вірив, що саме цей міст дав йому змогу зупинитися в утечі, яка не мала кінця, дав змогу жити коло ріки, без якої Німий не уявляв свого існування..." [6, 483]. Щоб передати цілісність зображеної події, використовується злиття позицій наратора й кількох персонажів. Унаслідок цього можемо зіставити, наприклад, значущість мосту в ціннісній ієрархії Німого, про що йшлося вище, і Маркерія: "Згадалися Маркерієві його ж власні слова про міст, що кинув він їх мимохідь Митникові: "Мали б його вже спалити!" <...> а тепер вони вияскравилися перед ним, мов його найвище призначення,

дивлячись на ту бліду траву, збагнув він, яка сила веде його до Мостища, хоч і прихована до часу, вся його душа збунтувалася вмить, твердо вірив, що ніколи не стане він болісною травом вмирання, ні він, ні мостищани не можуть нею стати...” [6, 651].

Злиття фокалізаторів оповідача й героїв указує на значущість психологічного аспекту позиції останніх. Це один із чинників, який дозволив П. Загребельному “відтворити психологію наших попередників” [5, 441], а В. Дончику визначити, що твори письменника “відрізняються не тільки тим, що герої розкриваються тут у ваганнях, самопошуках і самоаналізі (тобто перед нами психологізм, внутрішні монологи, потоки свідомості ніби перенесені із роману про сучасність), а й тим, що тут в усій структурі наскрізно проступає авторська присутність, суб’єктивність, яка усуває хронікальну, беземоційну описовість і взагалі істотно впливає на саму розповідь” [8, 55].

Запропоноване дослідження наративної моделі роману П. Загребельного не можна назвати вичерпним, зважаючи на обсяги твору. Проте вже розглянуті аспекти дають змогу дійти висновку, що наративна модель “Первомосту” – це лінеаризований історичний наратив з перестановками на просторовій (при зображенні одночасних подій) і часовій (в анахронічних елементах) осях, який “завдає” порядок повідомлення про події сюжету й історії. Це “змішана” дистанція між історією та оповіддю про неї із домінантним наративізованим дискурсом, котрий допускає суб’єктивність у екзигезисі нарації. Це гетерогенетичний тип наратора, що надає об’єктивності та організовує оповідь через обрамлення її в цілому та епізодів “Первомосту” зокрема. Це наявність різних видів фокалізації, через які передано історію одного явища (“долю споруди”), поєднання позицій наратора й персонажів, зміна яких виступає композиційним прийомом (історія персонажів роману передається в різних ракурсах).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балдинюк В.* Наративні моделі сучасної української історичної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука). – Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2004. – 20 с.: [Електронний ресурс] // *Режим доступу.* – <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/31688.html>
2. *Дончик В.* Істина – особистість: Проза Павла Загребельного. Літ.-крит. нарис. – К.: Рад. письменник, 1984. – 248 с.
3. *Женетт Ж.* Фигуры: В 2 т. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – 472 с.
4. *Женетт Ж.* Фигуры: В 2 т. – 1998. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – 472 с.
5. *Загребельний П.* Неложними устами: Статті, есе, портрети. – К.: Рад. письменник, 1981. – 478 с.
6. *Загребельний П.* Первоміст // *Загребельний П.* Твори: У 6 т. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 3: Смерть у Києві. Первоміст. – С. 431-675.
7. *Сікорська В.* Хронотоп і символіка у П. Загребельного // *Новітня філологія.* – Вип. 21. – № 1. – Миколаїв: МДГУ, 2005. – С. 267-275.
8. *Слабошпицький М.* За гамбурзьким рахунком. Читацькі маргіналії та варіації на тему Павла Загребельного. – К.: Ярославів Вал, 2004. – 222 с.
9. *Тодоров Ц.* Поняття літератури та інші есе. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 162 с.
10. *Тюпа В.* Аналіз художественного тексту: Учеб. посібник для студ. філол. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр “Академия”, 2006. – 336 с.
11. *Успенский Б.* Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционных. – М.: Искусство, 1970. – 224 с.
12. *Фащенко В.* Павло Загребельний: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 207 с.
13. *Хализев В.* Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.
14. *Чухонцева Н.* Культурософська проблематика у циклі романів Павла Загребельного про Київську Русь // *Історико-літературний журнал.* – Вип. 17. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2010. – С. 371-380.
15. *Шмид В.* Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

Отримано 14 грудня 2012 р.

м. Житомир

